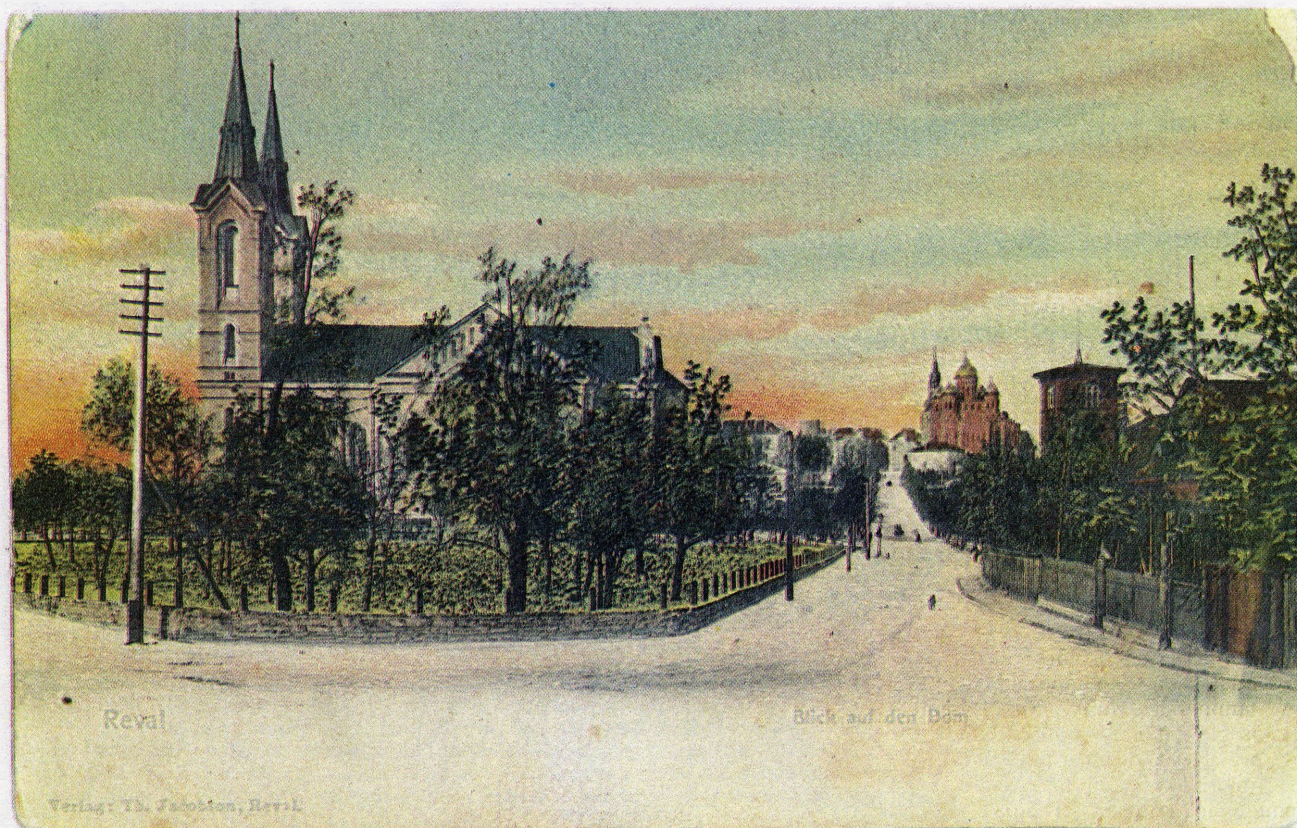

Ununenud Tallinn

Vaade Tõnismäelt Toompea suunas käesoleva sajandi algul.

Tõnismägi

VALDEKO VENDE

Sis, kui taanlased Toompeale endale kindlust ehitama hakkasid, oli see paelava muu mandriga ühendatud pika seljandiku kaudu, mis linnulennult vaadates meenutas lõuna suunas alt laienevat pudelit. Kunagine meri Toompea ümber oli juba ammu taandunud, selle asemel laiusid madalad, paiguti soised heinamaad. Linnuse parema

kaitsmise huvides tuli seljandik kitsast kohast läbi lõigata. Seda varsti tehti, ühtlasi hakati seljandikku madalamaks kaevama. Nü on teda järgneva viie sajandi jooksul üha kaevatud. Ime, et temast üldse midagi järele on jäänud. Arvatavasti 14. sajandi lõpul ehitati seljandiku lõunanõlva kõige kõrgemale kohale kabel, mis pühendati pühak *Antoniusele*. Sellest

sai seljandik oma nime: Antoniuse mägi, ehk eesti keelde mugandatult Tõnismägi. Mis tegemist oli kohaga askeetliku eluviisiga pühakul, pole selge. Kuid võib oletada, et kuna Tõnismäe lõunanõlva kattis neil aegadel tammemets, võis seal paikneda ka mõni kohaliku rahva püha paik. Ja just niisugustesse kohtadesse tavatses katoliku kirik ehitada oma

kabeleid. Kui veel arvestada seda, et Antonius oli muu hulgas vaeste ja kerjaste kaitsja, võisid kabel ja selle ümber kujunenud kalmistu olla määratud Toompea kogukonna mitesakslastest elanike tarbeks. Saksad maeti Toomkiriku põranda alla, igale matsile sinna kohta ei jätkunud.

Toompea peremehed on sajandite jooksul mitu korda vahetunud, Tõnismägi kuulus 14. sajandist Toompea halduspiirkonda kui peamine ühendustee linnusesse, mis ei käinud läbi all-linna ega olnud linnaisade meelevalda all. Suurte kaitsekindlustuste ehitamise ajal 17. sajandi lõpul, kui üles kuhjati Rootsi ja Ingeri bastionid ja nende ette kujunesid laiad vallikraavid, rajati bastionide vahele 120 meetri pikkune puusild. See toetus ühe otsaga Vismari raveliinile (umbes praeguse Vismari tänava kohal), teisest otsast pääses läbi uhke vallivärava Toompea muldkindlustuste taha. Väraval oli kaks nime, olenevalt sellest kummalt poolt vaadata: Toompea elanikud kutsusid teda Riia väravaks, maa poolt tulijad Toomväravaks. Möödunud sajandi keskpaigaks oli sild nii kõdunenud, et muutus kasutamiskõlbmatuks ja 1858. aastal see lammutati. Umbes samal ajal tasandati ka Toompea muldvallid ja lammutati värav. Silla asemele laskis olderman *H. Falck* ehitada tee — praeguse Toompea tänava (1861).

Tõnismäe vanema hoonestuse kohta puuduvad andmed. Teadjad mehed kinnitavad, et paik olnud asustatud juba enne taanlaste tulekut. 13.—14. sajandil oli seal maju kindlasti, kuid sõdade puhul põletati need alati maa-tasa. Rootsiaegsetelt plaanidelt võib näha Tõnismäel välja kujunenud laia tänavatevõrku, järelikult asetsesid ka krundid ja majad nende tänavate ääres. Peamise liiklussoone ülesannet täitis praegune Tõnismäe tänav. Selle ääres Tõnismäe lõunanõlvaku all oli väike turuplats, sealsamas lähedal aga kiviaiaga piiratud ala, kus linna lihunikud kokku ostsid maalt turule toodud loomi ja oletatavasti seal ka tapsid. 1937. aastal uutele ehitustele vundamentide kaevamisel tuli Hariduse tänava ääres välja loomaluud ja ka vana kivimüüri jäänuseid. Linna ja Toompea territooriumi vaheline piir jooksis Tõnismäe idanõlvaku all, piki praegust Hariduse tänavat. Tänavat aset täitis küll vaid halvasti läbitav tee, mida kutsuti «Vaeste patuste tänavaks». Seda mööda olvad viidud hukkamõistetuid võlla juurde (praeguse Kingissepa tänava lähedal). 18. sajandil leidis Tõnismäel juba hulk linna jõukate kodanike viljaaeda ja suvemaju. Üsna tuntud oli Tõnismäe lääneküljel asunud «Königsthal», mida olevat mitu korda külastanud *Peeter I*, kes käis seal raehärradega keeglit mängimas. Niinimetatud «Peetri maja», kus kõrge külaline pärast

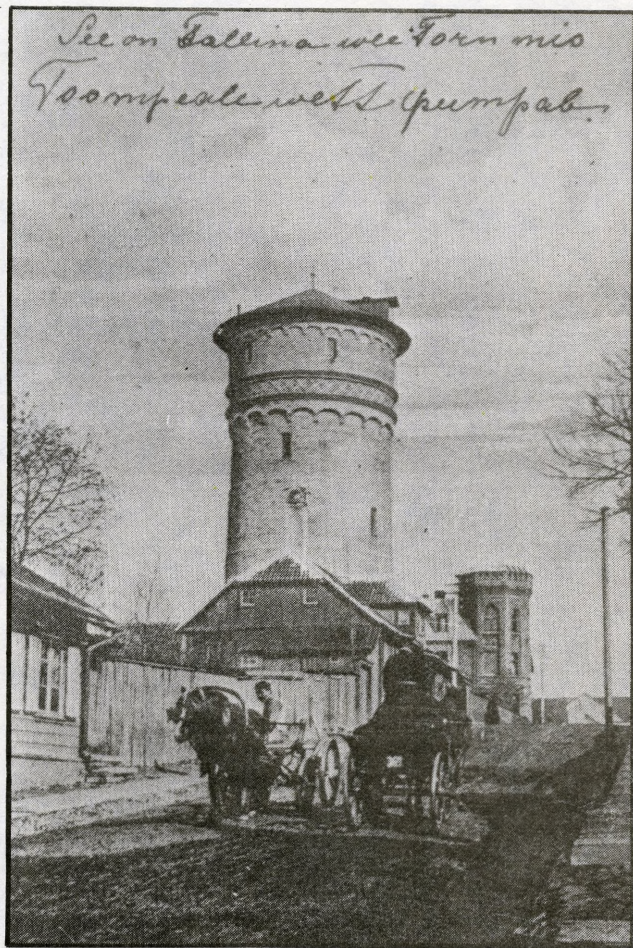
Toompea vallivärv. Th. Gehlhaari gravüür u. 1840. a.

Vaade Tõnismäe suunas umbes 1890. a.

Vaade Tõnismäele praeguselt Vabastajate väljakult 1870. a.

Tõnismäe veetorn sajandivahetusel.

Tõnismäe tuulik 1840. a. Th. Gehlhaari õlimal.

Fotod V. Vende kogust.

ühte väsitavat päeva ennast välja puhkas, oli alles veel möödunud sajandi keskel.

Tõnismäe kohta on liikvel ka üks legend, õigemini tondijutt. Tondid pesitsesid seekord küll üsna kummalises kohas — kaevus. Suure põua ajal 1674. aastal juhtus kaevuga arusamatut lugu: vesi hakkas nagu keedes mullitama. Kaks meest, kes redeli abil kaevu püüdsid laskuda, sinna jäidki. Näkid tõmbasid ära, arvas rahvas. Kolmas lasi endale kõie ümber siduda. Kui ta üles tõmmati, suutis mees veel öelda vaid paar sõna: «Tondid, tondid!» Linnaisad ei osanud muud paremat ette võtta, kui lasid kaevu kinni ajada ja selle koha peale püstitati rist. Niisugusele koormale ei pidanud tondid vastu ja kadusid ei-tea-kuhu.

Tõnismäel on olnud neli sakraal-ehitust. Alguses mainitud Antoniuse kabel hävis 16. sajandil Vene-Liivi sõja ajal. Sada aastat hiljem laskis Rootsi kuningas Karl XI samale kohale ehitada eestlastele ja soomlastele määratud puukirikku, mis Põhja-sõja ajal maha põletati (1710).

Nende kabelite lähedal olnud matmispaikadest on hilisematel kaevamistel välja tulnud vanu üksikhaudu ja ka suuri ühishaudu. Küllap sinna on üksteise kõrvale ja peale maetud nii linna kodanikke kui piirajaid läbi mitme sajandi. Kolmas lihtrahva kirik püstitati möödunud sajandil sellele kohale, kus praegu on Vabastajate väljak. Pärast praeguse Kaarli kiriku valmimist (1870) muutus see tarbetuks ja lammutati.

Kõige silmapaistvamaks objektiks Tõnismäel on olnud tuuleveski, mis täie hooga töötas veel möödunud sajandi keskel. 1881. aastal veski lammutati ja viidi üle Lasnamäele. Kohamuutus sai aga veskile saatuselikuks. 1888. aastal suure tormi ajal läks veski peavõll nii tuliseks, et süttis ja hommi-kuks oli veskist järel vaid tuhahunnik. Tuuleveski kohale Tõnismäel ehitati linnavalitsus veetorni. All-linnas töötas veevärk juba 1867. aastast, Toompea jaoks käidi vett toomas Ingeri bastioni jalamil olevast linna kaevust, kuhu

suubus Ülemiste järvest tulev vana veerenn. (Sellest ka nimi: Kaevu tänav). Vee vedamine Toompeale oli tüütu, rääkimata sellest, et see veerenn oli muutunud eeslinnade pesupesemise kraaviks. Veetorr valmis 1882. aastal, ühendati linna veevargiga ja hakkas järgmisel aastal Toompeale vett andma. Samal ajal rajati ka Tallinnas esimesi telefoniliine, üks neist ühendas veetorni Masina tänaval oleva pumpa-jaamaga. Vee pumpamisega tuli algul tükk aega raskusi ette, seepärast kirjutas kohalik ajaleht elanikele lohutuseks, et kui ka kraanid vahel kuivad on, töötab telefoniliin kindlalt ja hästi.

Veetornist Pärnu maantee poole asus Tõnismäe tänava ääres sisse-sõiduhoov «Pärnu häärber», mida oma mälestuses meenutavad mitmed möödunud sajandi kirjamehed. Veel edasi, juba Tõnismäe jalamil, asus teinegi samasugune asutus — võõrastemaja «America». Viimane oli selleks sajandiks juba ammu kadunud, kuid tema mõju ulatus veel kaugele: kuni 1950. aastani oli selles rajoonis mitu Ameerika-nimelist tänavat.

Tõnismäel on olnud ka mitu hool-
dusasutust. Nii paiknes Tui tänaval
«Päästeasutis», mõeldud kodutute laste
kasvatamiseks. Sealsamas kõrval paik-
nes vaeste tütarlaste kool (praeguse
spordihoone kohal). Kolmas, samuti
lastele määratud kasvatuskodu oli
pimedate asutis. See alustas tegevust
1883. aastal Paldiski maanteel, kolis
aga juba 1886. aastal üle Tõnismäele
selleks spetsiaalselt ehitatud hoonesse
(praegune Informatsiooni Instituudi
maja). Pimedate kooli tegevus lõppes
Esimese maailmasõja algul, hiljem on
samamajas asunud ka kurtummade
kodu ja pimedate kooperatiiv «Põhja».

Tõnismäe kunagist tänavatevõrku ei

ole enam. Peale Tõnismäe tänava
on alles veel Toom-kuninga (Pio-
neeride) tänav Tõnismäe lääneserval.
Nende kahe vahel olnud tänavad on
aga kadunud suurte ehituste alla.
Terve endise kvartali katab ehitatav
Rahvusraamatukogu, samapalju võtab
enda alla «Tööjõureservide» spordi-
hoone. Veel viiskümmend aastat
tagasi võis linnaplaanil kohata ka
Tui, Alendri ja Õllepruuli tänavat,
neid mäletavad vahest veel vanemad
linnaelanikud. Tõnismäe hoonestamise
esimene laine oli möödunud sajandi
viimastel aastakümnetel. Siis kerkisid
peale veetorni mitu uusromantilist
ehitist (praegune Inseneride Maja,

Kooriühingu maja jmt.). Teine inten-
siivne ehitusperiood oli 1930ndatel
aastatel, kui Tõnismäe ja Hariduse
tänav aärde kerkis ridamisi suuri
moodsaid maju (haigla, polikliinik,
kolm kooli ja elumajad). Sel ajal asus
Tõnismäel ka kaks välissaatkonda.

Iga päev rühivad sajad toimekad
linnaelanikud Tõnismäe trammi- ja
bussipeatusest Toompeale. Sellel tee-
konnal lähevad nad läbi kunagise
tammiku, mööda kadunud tuulikust ja
kolmest kabelist, üle endise reduudi
ja raveliini ning lõpuks piki lammu-
tatud puusilda ja läbi vallivärava.
Küllap palju meenutamist sel mitte
eriti pikal teekonnal, eks ole?